

ARNASOY TUMAN AXBOROT- KUTUBXONA MARKAZI AXBOROT-BIBLIOGRAFIYA XIZMATI

KUTUBXONA-FONDLARINI RESTAVRATSIYA QILISH

ESLATMA

KIRISH

Kutubxona fondlari jamiyatning ma'naviy, ilmiy va madaniy merosini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Kitoblar, qo'lyozmalar, nodir nashrlar, hujjatlar va boshqa bosma materiallar o'zida muayyan davrning ilm-fani, tarixi va madaniyatiga oid qimmatli ma'lumotlarni mujassam etadi. Shu sababli kutubxona fondlarini asrash, ularning saqlanish sharoitlarini yaxshilash hamda zararlangan nashrlarni qayta tiklash dolzarb vazifalardan biridir. Vaqt o'tishi bilan kitob va hujjatlar qog'ozning tabiiy eskirishi, namlik, yuqori yoki past harorat, yorug'lik, chang, biologik zararkunandalar hamda noto'g'ri foydalanish natijasida shikastlanishi mumkin. Bunday jarayonlar fondning ilmiy va madaniy qiymatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Restavratsiya ishlari esa mazkur nashrlarning asl ko'rinishi va mustahkamligini imkon qadar tiklash, ularning keyingi avlodlarga yetib borishini ta'minlashga xizmat qiladi. Kutubxona fondlarini restavratsiya qilish nafaqat shikastlangan materiallarni ta'mirlash, balki ularni ilmiy asosda o'rganish, zararlanish sabablarini aniqlash, tegishli konservatsiya usullarini tanlash va saqlashning maqbul sharoitlarini yaratishni ham nazarda tutadi. Zamonaviy restavratsiya jarayonida an'anaviy usullar bilan bir qatorda yangi texnologiyalar, maxsus materiallar va raqamli hujjatlashtirish imkoniyatlaridan ham foydalaniladi. Mazkur mavzuni o'rganish kutubxona fondlarining uzoq muddat saqlanishini ta'minlash, nodir va qimmatli nashrlarni asrab-avaylash hamda madaniy merosni kelajak avlodlarga yetkazishning samarali usullarini aniqlash nuqtayi nazaridan muhimdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-sonli "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qaroriga muvofiq bir qator amaliy ishlar bajarildi. Mamlakatimizda 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida barcha soha va tarmoqlarda ulkan o'zgarishlar amalga oshirildi. Bu borada jamiyat hayotida yezgu qadriyat va an'analarni chuqur qaror toptirishga, xususan, xalqimiz, ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy-intellektual salohiyati, ongu tafakkuri va dunyoqarashini yuksaltirishda, ona Vatani va xalqiga muhabbat va sadoqat tuyg'usi bilan yashaydigan barkamol shaxsni tarbiyalashda beqiyos ahamiyatga ega bo'lgan kitobxonlik madaniyatini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirishi va qo'llab – quvvatlash milliy dasturini tasdiklash to'g'risida 2020-yil 2-martda PQ-5953 – sonli qarori qabul qilindi.

Ushbu yo'nalishda tegishli huquqiy-me'yoriy bazani mustahkamlash, tashkiliy-amaliy ishlarni zamon talablari asosida olib borish, bu masalaga keng jamoatchilikni jalb yetish bo'yicha keyingi paytda birmuncha ishlar amalga oshirilayotganini ta'kidlash lozim.

Ayni vaqtda o'tkazilgan kuzatish va tahlillar bu sohada o'z yechimini kutayotgan bir qator dolzarb muammolar borligi va ularni keng ko'lamda hal yetish zarurligini ko'rsatmoqda. Xususan, xalqimiz, avvalo, yoshlarning ma'naviy-ma'rifiy, badiiy-estetik talablariga javob beradigan kitoblarni yuksak sifat bilan chop yetish, joylarga, ta'lim muassasalariga vaqtida va maqbul narxlarda yetkazish, milliy va jahon adabiyotining eng sara namunalarini tarjima qilish, farzandlarimizda bolalikdan boshlab kitob, jumladan, elektron kitob o'qish ko'nikmasini shakllantirish, jamiyatimizda mutolaa madaniyatini yuksaltirish bilan bog'liq muhim masalalarni hal etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda..

Kutubxona-fondlarini restavratsiya qilish fanining maqsadi va mazmuni.

Kutubxona–axborot faoliyatida kutubxona-fondlarini restavratsiya qilish, ya'ni muqovalash fanining maqsadi: kutubxona-fondlarini restavratsiya qilish, muqovalash xaqida tushuncha, kutubxona- axborot faoliyatida muqovalash ishining maqsadi va mazmuni, muqovalash va restavratsiya qilish ahamiyati, kutubxona–axborot muassaslarida kutubxonachilik va nashirlik ishi standartlari bilan tanishtirish, SIBID tizimi standartlariga rioya qilish, hozirgi zamon fani, texnika va texnologiyasi yutuqlariga muvofiq eskirgan talablarni o'z vaqtida yangiliklar bilan almashtirish nashirlik ishlarida ularga rioya qilish usul vositalarini o'rgatadi.

Restavratsiya (lotincha: restauratio— tiklash) — buzilgan, shikastlangan yoki vayron bo'lgan tarixiy va madaniy yodgorliklar (alohida me'moriy inshootlar va ularning majmualari, tasviriy va amaliy bezak san'ati asarlari, arxeologik topilmalar va boshqalar)ni asliga o'xshatib yoki asliga yaqinlashtirib qayta tiklash va mustahkamlash degan ma'noni beradi.

Axborot- kutubxona fondlarida ko'plab tarixiy hujjatlar, noyob qo'lyozma yodgorliklar mavjud bo'lib, ular madaniy merosimizning zalvorli qismini tashkil qiladi. Ayni vaqtda mazkur qo'lyozma manbalarni saqlashga bo'lgan e'tiborning ortishi, restavratsiya sohasiga taaluqli qarorlarning tasdiqlanishi, qog'oz restavratsiyasiga bo'lgan islohotlar samarasini oshirish zaruratini, sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarishni talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ-2995-son Qarorida ham mazkur soha rivojiga alohida e'tibor qaratish ko'zda tutilgan.

Ajdodlardan meros bu yozma manbalar nafaqat tarixiy eksponat bo'libgina qolmay, balki eng ishonchli tarixiy ma'lumotlarning muhim manbai hisoblanadi. Mazkur tarixiy ashyolar, noyob qo'lyozma manbalarni asl holicha, zarar yetkazmagan holda ta'mirlash, ehtiyotkorona to'g'ri yondashuv va mas'uliyatni talab etadi. Shu boisdan ham mazkur manbalarni konservatsiya va restavratsiya qilish amaliyotiga doir bir qator halqaro me'zonlar qabul qilingan.

Diyorimiz azaldan ilm-ma'rifat o'chog'i bo'lib kelgan. Bu yurtidan ne-ne alloma zotlar yetishib chiqmagan deysiz. Ular qoldirgan ulkan ilmiy meros garchi turli bosqinlar davrida nobud qilingan, olib ketilgan bo'lsa-da, bizning davrimizgacha yetib kelganlarining adadi,

hisobga olinganlari ham kishini hayratga soladi. Ana shunday qo'lyozmalarni avaylab saqlash, ularni kelajak avlodlarga etkashish Axborot-kutubxonalarning dolzarb vazifasi hisoblanadi. Kutubxona axborot faoliyatida tarixiy nashlar bilan ishlash, ularni konservatsiyalash, restavratsiya qilish, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan foydalangan holda qo'lyozma asarlarning nusxasini olish, skanerlardan mohirona foydalanish mutaxassislariga katta mas'uliyat yuklaydi.

Konservatsiya (lotincha: conservatio — saqlash) — 1) tarixiy va madaniy yodgorliklar (me'moriy inshootlar, arxeologik topilmalar, tasviriy va amaliy san'at asarlari, kitob, qo'lyozma va boshqalar)ni dastlabki yoki kutubxonagaga tushgan vaqtdagi qiyofasi, chidamliligini uzoq muddatga saqlashni ta'minlovchi chora-tadbirlar yig'indisi bo'lib restavratsiya bilan uzviy bog'liq. Muzey, kutubxona, arxivlarni isitish, shamollatish, barcha saqlanayotgan narsalar uchun mo'tadil harorat, namlik, havo tarkibi sharoitlarini yaratish orqali erishiladi. Maxsus tartibdagi saqlashda havoni tozalovchi filtrli vitrinadan foydalaniladi; buyumlar, san'at asarlari maxsus jild va javonlarda saqlanadi.

Restavratsiya gilish fani kitobning tarkibiy qismlari, kitobni qismlarga ajratishni o'rgatish, kitob blokini daftarlarga va juft varaqlarga ajratish, qog'oz listlarini yelim va ip qoldiqlaridan tozalash usullarini ishlab chiqish, yani kitobni, xususan yelimlangan yoki simqisqich bilan tikilgan kitoblarni qismlarga ajratishda ishni batartib bajarish, qismlarga ajratilayotgan paytda kitobning farzats qanaqa, u blok qanday tikilgani yoki maxkamlanganini qanday muqova tavaqasidan foydalanilish xaqidagi ma'lumotlarni mazmunan ochib beradi.

Qayta tiklash hunarmandchilik emas, bu kamchiliklarni oddiy yo'q qilish emas va hech qanday holatda bu bezak emas. Kitoblarni qayta tiklash kamerali jarayon bo'lib, uning vazifasi kitobning umrini uzaytirish, uning tasvirini, energiyasini, ma'lumotlarini nafaqat matnli, balki hissiy jihatdan ham saqlab qolishdir. Kitob bilan ishlash har doim juda nozik. Kelajakda kitobning umrini uzaytirish, unda o'tmishni saqlash san'atdan boshqa narsa emas. Kitob va uning elementlarini o'rganish, kitob gigienasi va restavratsiya, kitob tayyorlanadigan materiallar (qog'oz, karton, muqova matolari, yelim va boshqalar), ularning fizik va ximiyaviy xossalari, vaqt o'tishi, noto'g'ri saqlanishi va xiyolat bilan munosabatda bo'lish natijasida kitob materiallarining buzilishini o'rgatadi. Muqovalash ishlari uchun zarur bo'ladigan materiallar va ulardan foydalanish, zararlangan varaqlarni

qaytadan tiklash kutubxona va kabinetlarda eskirgan to‘zigan kitoblarni ta’irlash ishlari, muqovalash usullari, qo‘lda muqovalash, muqovalash usullari, zamonaviy texnika vositalari orqali muqovalash, muqovalash va restovratsiya qilish fanning mazmunini tashkil qiladi. Kitob blokini tikmasdan yopishtirish usuli bilan tayyorlash, kitob bloki va unga ishlov berish, kitobni blokini ip bilan qo‘lda tikish usulida tayyorlash, qo‘lyozma nashrlarni muqovalash va restovratsiya qilish, qo‘lyozma nashrlarni restovratsiya qilishda mo‘yqalamdan foydalanish, turli qorishmalarni tayyorlash va foydalanish, kitoblarni zamonaviy texnologiyalar yordamida muqovalash va restovratsiya qilish, noshirlik matbaa sohasida ishlatiladigan zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish, KD78 Proline buklama mashinasi TP 320-1 avtomatining umumiy ko‘rinishi. 434 FP termonit bilan tikuvchi buklama apparati va boshqa apparatlar bilan tanishtirish fanning asosiy vazifasi bo‘lib xisoblanadi.

Kitob muqovalari restavratsiyasi

1. Qoida tariqasida, butun kitobni qismlarga ajratish kerak, har bir varog‘ni yuvish kerak, buni juda ehtiyotkorlik bilan va ehtiyotkorlik bilan bajarish kerak, chunki eskirgan eski choyshablar juda mo‘rt.

2. Kitobning bog‘lanishi va har bir varog‘ini tiklash, ya‘ni yopishtirish, yopishtirish, har xil maxsus yopishtiruvchi va eritmalar yordamida barcha eskirgan joylarni maxsus materiallar bilan mustahkamlash. Bu mutaxassisdan ko‘p vaqt va katta tajribani talab qiladigan qiladigan, mashaqqatli ish.

4. Kitob muqovalari restavratsiyasi.

5. Buyurtmani joylashtirishdan oldin - kitobni tiklash va yakuniy yig‘ish sifatini tekshirish kerak. O‘zingiz a‘mirlashni amalga oshirish uchun sizda ba‘zi vositalar bo‘lishi kerak.

2.Kitoblarni tiklash uchun zarur bo‘lgan vositalar

- elim;
- qaychi;
- hukmdor;
- cho‘tka;
- qog‘oz.

Agar siz bog‘lashni ta‘mirlashni rejalashtirmoqchi bo‘lsangiz, unda iplarni ham tayyorlashingiz kerak. Oddiy paxta iplari ishlamaydi. Ular ish uchun juda nozik va o‘tkir qog‘oz qirralari bilan osongina yirtilib ketishi mumkin. Kiyim tikish uchun ishlatiladigan iplarni sotib olish tavsiya etiladi. Ular mustahkam va ishonchli. Agar siz bog‘lovchi tikuv

bilan shug'ullanishni xohlamasangiz, unda siz usiz qilishingiz mumkin. Sotuvda kitoblarni tiklash uchun ishlatiladigan maxsus ilgaklar mavjud. Siz ularni ish yuritish do'konida sotib olishingiz mumkin.

Qog'ozli kitoblarning muammosi shundaki, sahifalar juda tez tusha boshlaydi. Bu xaridning birinchi kunida sodir bo'lishi mumkin. Shuning uchun bunday kitoblarning arzonligi. Qog'ozli kitobni tikib bo'lmaydi, uni yopishtirish kifoya. Hech qanday holatda siz skotch lentasini ishlatmasligingiz kerak. Bir necha yil ichida u o'z xususiyatlarini yo'qotadi va muammo yana qaytadi. Bundan tashqari, u faqat yomonlashishi mumkin, chunki sahifalarga zarar bermasdan, yopishqoq lenta izlarini butunlay olib tashlash juda qiyin. Shuning uchun, lentani uzoqroqqa yashirish va buning o'rniga maxsus elim sotib olish yaxshiroqdir. Ammo silikat elim ham bu ish uchun mos emas. Barcha ishlarni boshlashdan oldin, ildizlarni eski elimdan tozalash kerak. Bu unga sahifalarga yaxshiroq yopishish imkonini beradi. Belgilarni yumshoq zımpara bilan olib tashlang. Bunday ishni tugatgandan so'ng, umurtqa pog'onasini cho'tka bilan yaxshilab tozalash kerak. Qog'ozli qog'ozlarni quyidagi materiallar bilan ta'mirlash mumkin:

- kitoblarni bog'lash uchun maxsus elim;
- ishonchli ip;
- metall uchun jigsa;
- siqish moslamasi.

3.Kitoblarni restavratsiya qilish jarayoni

1. Avval qopqoqni olib tashlang va barcha sahifalarni ehtiyotkorlik bilan taxlang va tekislang. Qayta tiklash jarayonida parchalanmasligi uchun ularni maxsus qurilma bilan mahkamlang.

2.Keyin elim va yirtilgan qog'oz qoldiqlari sahifalarini tozalang. Buning uchun yumshoq silliqlash qog'ozidan foydalaning. Sahifalar to'plamiga zarar bermaslik uchun barcha harakatlar engil va silliq bo'lishi kerak.

3.Kesish umurtqa pog'onasi bilan butun uzunlik bo'ylab amalga oshiriladi. Ular 2 mm gacha bo'lgan masofada umurtqa pog'onasiga chuqur kirib borishlari kerak. Kesishlar orasidagi masofa 3-4 sm bo'lishi kerak.

4.Shundan so'ng, siz kesilgan sonni hisoblashingiz va bir xil miqdordagi ipni kesishingiz kerak. Iplarning uzunligi kesilganlarning uzunligi bilan bir xil bo'lishi kerak.

5.Olingan chuqurchalar chang va qoldiqlardan tozalanadi. Yelim iplarga, kesmalarda qo‘llaniladi, so‘ngra iplar qoluplarga kiritiladi.

6.Kitob to‘liq quritilishi uchun qoldiriladi. U quruq bo‘lganda, siz qopqoqni biriktirishni boshlashingiz mumkin. Qadimgi qopqoqni qoldirib, uni elim bilan yopishtirishingiz mumkin. Siz nafaqat qog‘ozni, balki qattiq qog‘ozni ham tiklashingiz mumkin. Buning uchun qopqoq chiqariladi. Agar uning ahvoli qoniqarli bo‘lsa, bir nechta nuqsonlar bo‘lsa, uni skanerlash va olingan tasvirni Photoshop-da qayta ishlash mumkin. Yo‘qolgan joylar sizning xohishingizga ko‘ra yangilari bilan almashtirilishi mumkin. Agar eski qopqoqni tiklashni xohlamasangiz, butunlay yangisini yarating. Bu kitobni bezatadi va juda original ko‘rinadi. Chop etilgan yangi qopqoq taglikka yopishtirilgan. Eski kitobning muqovasi asos bo‘lishi mumkin. Agar siz uni kitob hajmiga to‘liq moslashtirsangiz juda yaxshi bo‘ladi. Bunday holda, siz faqat bosilgan varaqni yopishtirishingiz va uni sahifalarga yopishtirishingiz kerak. Bundan oldin, umurtqa pog‘onasini elim va yirtilgan sahifalar izlaridan tozalashga arziydi. Agar siz kerakli parametrlar bo'yicha qopqoqni topa olmasangiz, uni o‘zingiz qilishingiz mumkin. Buning uchun karton va teri kerak bo‘ladi. Karton kerakli parametrlarga kesiladi va qog‘oz bilan qoplanadi. Keyin hamma narsa matbuot ostida bir necha soat quritilishi uchun qoldiriladi.

Mahsulot quriganida, siz umurtqa pog‘onasini tayyorlashni boshlashingiz kerak. Tabiiy teri yoki sifatli almashtirgichni olish tavsiya etiladi. U har ikki tomondan elim bilan biriktirilishi kerak. Uning uzunligi mahsulotning o‘zi uzunligiga qarab hisoblanadi.

Eski kitoblarni qayta tiklash juda muhim qadamdir, chunki bir noqulay harakat kitobni butunlay buzishi mumkin. Buni professional tarzda bajaradigan agentliklar mavjud. Ularning yordami bilan tiklash mukammal bo‘ladi. Ular bunday ishda katta tajribaga ega va kerakli materiallarga ega. Ammo agar siz eski kitoblarni o‘z qo‘llaringiz bilan tiklashni xohlasangiz, unda bu qanday amalga oshirilganligi haqida ma‘lumotni o‘rganishingiz kerak. Professional sharoitda qog‘oz pulpasi sahifalarning etishmayotgan qismlarini to‘ldirish uchun ishlatiladi. Uyda siz sahifalarni matbuot bilan tekislashingiz mumkin. Buning uchun siz kitobni ochishingiz kerak. Yo‘qotilgan parchalarni tiklash uchun siz yangi qog‘oz varaqlaridan foydalanishingiz mumkin, ularni mexanik ravishda tuzishingiz mumkin.

Qayta tiklangan kitob ko‘p yillar davomida saqlanishi va ishlatilishi mumkin. Ba’zi antiqa buyumlarni biluvchilarning ta’kidlashicha, u 100 yilgacha yaxshi holatda qoladi.

Nodir kitoblarni restavratsiya qilish bosqichlari.

Qayta tiklash bosqichlari

1. Qayta tiklash bosqichlari qanday ekanligini bilmasangiz, unda ushbu bo‘limga e’tibor bering. Qayta tiklash ishlarining bosqichlari:

- kitobni sahifalarga ajratish;
- bajariladigan ishlarni baholash;
- qatlanmish elementlarning juzalanishi;
- yo‘qolgan qismlarni tiklash;
- qoplamani tiklash;
- tikuv elementlari.

Agar siz tezda ta’mirlashingiz kerak bo‘lsa, ba’zi agentliklar tabiatni muhofaza qilish xizmatini taklif qilishlari mumkin. Bu sizga kitobni to‘g‘ri shaklga keltirish imkonini beradi, ammo keyingi qayta tiklash uchun zaruriy shart.

Buni amalga oshirish uchun siz qolgan gravyurani skanerlashingiz va uni shaxsiy kompyuteringizda bo‘yashingiz kerak. Keyinchalik, siz klişe qilishingiz va u bilan kerakli yozuvni muhrlashingiz kerak. Agar rasm yo‘qolgan bo‘lsa, siz mustaqil ravishda kutubxonada xuddi shu kitobni topishingiz va etishmayotgan rasmni skanerlashingiz mumkin.

Qadimgi kitoblarning qopqog‘ida vaqt o‘tishi bilan yo‘qolgan metall qismlar bo‘lishi mumkin. Agar sizga jingalak burchaklar kerak bo‘lsa, unda professionallarga murojaat qilish yaxshiroqdir.

Ammo hosil bo‘lgan elementlar yangi metall bilan porlaydi. Metall qismlar kimyoviy jihatdan qarishi mumkin va natija juda yaxshi.

O‘z qo‘llaringiz bilan kitoblarni tiklash - bu qat’iyat, sabr va vaqt talab qiladigan uzoq jarayon. Agar siz bor kuchingizni sarflasangiz, unda ish natijasidan mamnun bo‘lasiz.

Eng oson va arzon usullardan biri bu elim singib ketmasligi va sahifalarni bir-biriga yopishtirish uchun mato bilan qoplangan niqobli lentadan foydalanishdir.

2.Yelimlash jarayoni.

1. yirtilgan sahifani oldingi joyga yopishtiring,
2. maskalanuvchi lentaning oxiriga elim surting,
3. uchini ham bog‘lash, ham sahifani ushlab turishi uchun biriktiring.

Agar sahifalar yirtilgan bo‘lsa, ularni qayta tiklash uchun sizga lenta kerak bo‘ladi.

1. Sahifaning qismlarini ulash va ustiga oldindan tayyorlangan lentani yopishtirish kerak.
2. Havo pufakchalari paydo bo‘lishining oldini olish muhim, agar ular paydo bo‘lsa, darhol ularni yo‘q qiling.
3. Skotch lentasi o‘rniga siz PVA elimiga murojaat qilishingiz mumkin. Sahifaning bo‘laklari ham ulanadi va birlashmani elim bilan yopishtiring.
4. Yaltiroq tomoni bilan tepaga kuzatuv qog‘ozini qo‘ying.
5. Keyin varaq ag‘dariladi va teskari tomondan elim bilan qoplanadi.
6. Natijani mustahkamlash uchun kitob yopiladi va ustiga yuk qo‘yiladi.
7. Tarkibi quritilganidan so‘ng, kuzatuv qog‘ozini olib tashlash kerak. Natijada sahifa tiklanadi.

Bundan tashqari, siz boshqa usullardan ham foydalanishingiz mumkin.

1.Birinchisi, varaqning tashqi tomoniga PVA elimini qo‘llash, uni joyiga qo‘yish, varaqni umurtqa pog‘onasiga metall o‘lchagich bilan bosing. Qolgan narsa kitobni yopish va kompozitsiyani to‘liq quriguncha matbuot ostiga qo‘yishdir.

2.Ikkinchi usul – qog‘oz chizig‘idan foydalanish (qatlama deb ataladi). Papkaning uzunligi tushirilgan varaqning uzunligiga teng bo‘lishi kerak, kengligi taxminan 10-15 mm. Plitalar uzunlamasiga yo‘nalishda yarmiga qatlanmish, tashqi tomondan pastki qismga elim qo‘llaniladi va ajratilgan varaqning umurtqa pog‘onasiga biriktiriladi. Yelim quriganidan so‘ng, varaqning ikkinchi yarmini varaq ostiga qatlang va uni kitobning keyingi sahifasining poydevoriga yopishtiring.

3.Materiallar va tayyorgarlik ishlari.

Kitobni qayta tiklashni qaerdan boshlash kerak? Tanlangan nusxani diqqat bilan ko‘rib chiqing va taxminiy ish rejasini tuzishga harakat qiling. Aslida, bu juda hayajonli faoliyat - qayta tiklash maxsus jihozlar va tajribalarsiz haqiqiy mo‘jizalarni yaratishi mumkin.

Agar bog‘lashni tuzatish yoki almashtirish kerak bo‘lsa, avval sahifalarga o‘ting. Ish uchun oldindan tayyorlang:

- achchiq;
- qaychi;
- PVA elim;
- turli og‘irlikdagi qog‘oz (masalan, printer va whatman qog‘ozi uchun);
- karton.

Ehtimol, bu materiallar siz uchun etarli bo‘ladi, lekin barchasi kitobning dastlabki holatiga bog‘liq, ba’zida sizga qandaydir yordamchi vositalar va vositalar kerak bo‘lishi mumkin.

Restavratsiyaga tayyorgarlik

Agar o‘qish paytida kitobning muqovasi kir bo‘lsa, uni yuvish kerak. Agar u teri, uning o‘rnini bosuvchi yoki suvdan qo‘rqmaydigan boshqa material bilan birlashtirilgan bo‘lsa, bu juda yaxshi. Nam latta oling yoki sovunli eritma tayyorlang va unda paxta sumkasini namlang.

Agar siz bog‘lash yoki varaq qoldiqlarining burchaklarini tozalashingiz kerak bo‘lsa, ularni yumshoq silgi bilan ishqalang. Agar ifloslanish juda kuchli bo‘lsa, uni nozik zımpara bilan olib tashlashga harakat qilishingiz mumkin.

Kitoblarni qayta tiklash sahifalarni to‘liq tozalash bilan amalga oshirilishi kerak. Dog‘larni olib tashlashni davom ettirishdan oldin, ular nimadan kelib chiqqanligini tushunishingiz kerak:

- benzin, maxsus erituvchilar yoki oddiy bo‘r yog‘ ifloslanishini engishga yordam beradi;

- dog‘larni odekolon yoki boshqa alkogolli eritma bilan olib tashlash eng oson;
- dog‘ vodorod periksning zaif eritmasi bilan chiqariladi, zang - limon kislotasi bilan;
- Yorqin rangga ega bo‘lgan siyoh, kosmetika va oziq-ovqat kabi qattiq dog‘larni olib tashlash uchun ko‘rsatmalarga aniq rioya qilgan holda maxsus uy tozalash vositalaridan foydalanish ham mumkin.

4.Buzilgan sahifalar

Kitoblar, albomlar, daftarlarni tiklash sahifalarni to‘g‘rilashni ham o‘z ichiga olishi mumkin. Agar ular ajinlangan yoki noto‘g‘ri quritilgan bo‘lsa, oddiy dazmol vaziyatni tuzatishga yordam beradi. Sahifalarni toza qog‘oz varaqlariga o‘tkazing va o‘rtacha olovda dazmollang.

Agar siz hali ham uni tuzata olmasangiz, boshqa usul mavjud. Filtr qog‘ozini paxta sumkasi yordamida suv bilan namlang va quruq varaq ustiga yotqizing. Bunday choyshablarni shikastlangan varaqning har ikki tomoniga qo‘ying va ularni temir bilan dazmollang. Agar kerak bo‘lsa, filtr qog‘ozini o‘zgartirib, protsedurani bir necha marta takrorlashingiz mumkin.

Kutubxona egalari uchun eng katta tashvish muqovalar, so‘nggi qog‘ozlar va bog‘lashning o‘ziga zarar etkazishdir. Ammo tashvishlanmang, hatto bu holatda ham kitobni tiklashni amalga oshirilishi mumkin:

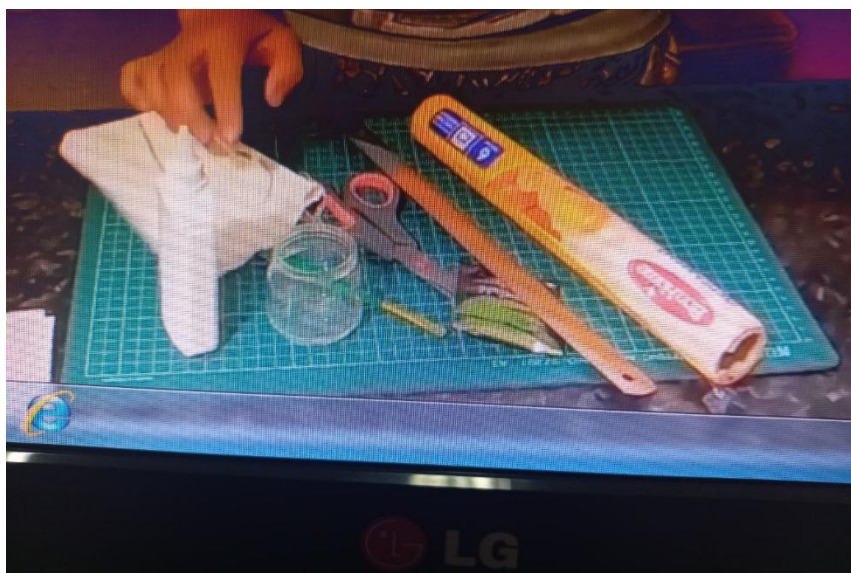
1. Kitobni ehtiyotkorlik bilan qismlarga ajrating – bog‘lashni olib tashlang.
2. Maxsus qog‘ozdan yoki printer uchun oddiy qog‘ozdan oxirgi qog‘ozlarni kesib oling.
3. Qopqoqning ichki qismini bezash uchun 2 ta varaq tayyorlang.
4. Oxirgi qog‘ozlarni joyiga yopishtiring va siz bog‘lashni boshlashingiz mumkin.
5. Agar bloklar tushib ketgan bo‘lsa, ular tikilgan yoki yopishtirilgan bo‘lishi kerak.
6. Kitobning umurtqa qismiga kraxmalli doka yopishtiring.
7. Tayyor tuzilmani matbuot ostida quriting.

Keyingi bosqich – yig‘ish. Bog‘lashni yopishtiring va ularni tegishli joyiga qaytaring. Nihoyat, siz kitobni yana matbuot ostiga qo‘yishingiz mumkin. Ammo kitoblarni qayta tiklash barcha tashqi elementlarni to‘liq almashtirishni o‘z ichiga olishi mumkin.

Kitoblarni restavratsiyasida quyidagi jihozlar kerak bo‘ladi:

Materiallar va asboblari:

- kesish mat,
- kichik mato bo'lagi,
- qalin karton,
- yumshoq karton,
- pastel qog'oz,
- doka,
- pishirish qog'ozi,
- tor ikki tomonlama lenta,
- o'tkir ish yuritish pichog'i,
- qaychi,
- qalam,
- hukmdor,
- PVA elim,
- Cho'tkalar,
- matbuot (kitoblar to'plami).

Restavratsiya jihozlari

Kitobni tiklash uchun siz blokni mustahkamlashingiz, sarlavha sahifasini yopishtirishingiz, yangi qog‘ozlar va qattiq muqova qilishingiz kerak. Blokni mahkamlashdan oldin sarlavha sahifasini ta‘mirlash kerak. Buning uchun pergamentdan foydalanish mumkin.

Blokni (umurtqa pog‘onasini) mustahkamlash uchun oddiy dokadan umurtqa pog‘onasining o‘lchamiga mos keladigan to‘rtburchak kesib olding, kitobning oxirini elim bilan yog‘lang va dokani yopishtiring. Ikki yoki uch qatlamli doka yopishtirishingiz mumkin, har birini elim bilan yopishingiz mumkin. Shuningdek, dokaning oxirgi qatlamini tashqi tomondan elim bilan surting va kitobni to‘liq quriguncha press ostida quriting. Orqa miyadan tashqariga chiqadigan ortiqcha doka quritilganidan keyin kesilagi.

Yakuniy qog‘oz uchun siz rangli zarpbooking qog‘ozidan yoki pastel varaqlardan foydalanishingiz mumkin. Oddiy printer qog‘ozi ham bo‘lish mumkin.

Qolyozma manbalar konservatsiyasi

Stabillashtirish jarayoni

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2995-son Qarorida tarixiy manbalarni saqlash, ularni kelgusi avlodga avaylab etkazish, qadimiy yozma manbalarni saqlaydigan tashkilotlarning asosiy vazifalaridan biri ekanligi alohida ta‘kidlangan.

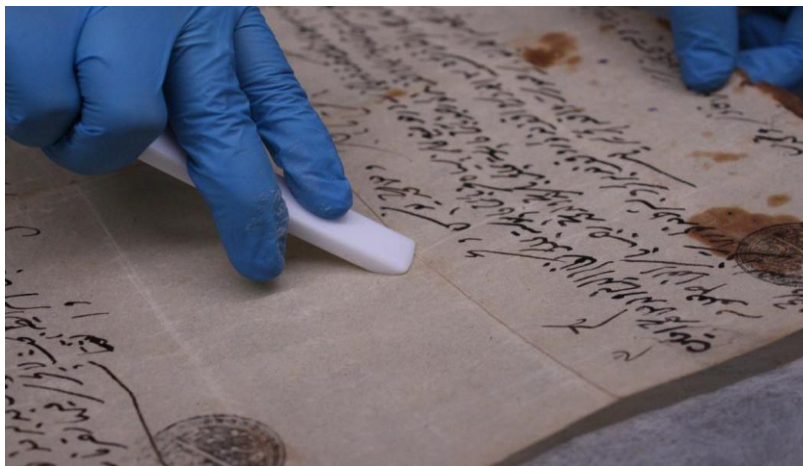
Ajdodlardan meros bu yozma manbalar nafaqat tarixiy eksponat bo‘libgina qolmay, balki eng ishonchli tarixiy ma‘lumotlarning muhim manbai hisoblanadi. Mazkur tarixiy ashyolar, noyob qo‘lyozma manbalarni asl holicha, zarar yetkazmagan holda ta‘mirlash, ehtiyotkorona to‘g‘ri yondashuv va mas‘uliyatni talab etadi. Shu boisdan ham mazkur manbalarni konservasiya va restavrasiya qilish amaliyotiga doir bir qator halqaro me‘zonlar qabul qilingan.

Qog‘oz asosidagi manbalar konservasiya amaliyoti yuqorida keltirib o‘tilganidek bir qancha tarkibiy qismlarni o‘z ichiga oladi. Konservatsiyaning tarkibiy qismlari Xalqaro muzeylar kengashi (ICOM) tomonidan Hindistonning Nyu-Dehli shahrida 2008 yilning 22-26 sentabrida bo‘lib o‘tgan konferensiya rezolyusiyasida qat‘iy belgilangan. Mazkur konferensiya rezolyusiyasida konservasiyaning tarkibiy qismlari “preventiv konservasiya”, “stabillashtiruvchi konservasiya” va “restavrasiya” kabi tarkibiy qismlardan iborat ekanligi

belgilangan. Yuqorida takidlab o'tilgan amaliyotlardan birini tanlab olish salohiyatiga malakali mutaxassis restavratorlar egadir. Ular ob'ektning ahvoli va imkoniyatlardan kelib chiqib, faqatgina eng zarur tadbir va kerakli usullarni qo'llaydi. Amaliyotlarning asosiy turlariga quyidagicha ta'rif berilgan.

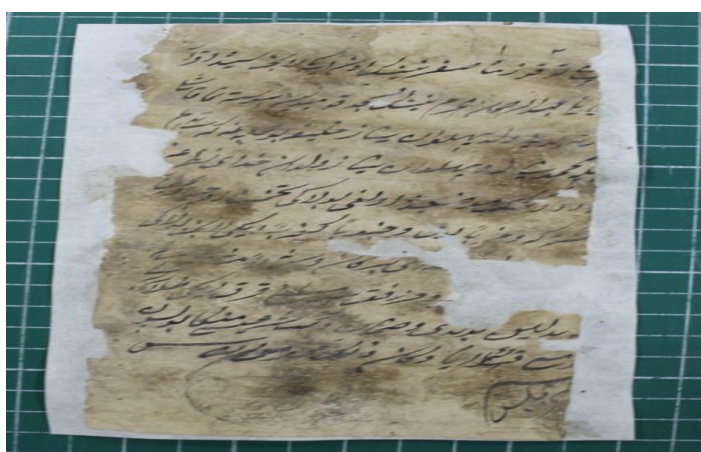
Preventiv konservatsiya – obektning ahvoli yomonlashuvining oldini olish, unga yetadigan zararlarni minimallashtirish maqsadida olib boriladigan barcha kompleks chora-tadbirlar yig'indisidir. Preventiv konservatsiya amaliyoti tarixiy obektning atrofida olib borilib va bu manbaning ko'rinishi yoki strukturasining o'zgarishiga olib kelmaydi. Ushbu amaliyot jarayoni manbaga zarar yetkazmagan holda, maxsus jihozlangan saqlov xonalarda saqlanishi va maxsus javonlarga to'g'ri joylashtirilishi, zarar keltirayotgan tashqi ta'sir kuchlari va ashyolardan himoya etish kabi kompleks tadbirlarni o'z ichiga oladi. Manbalar saqlanadigan, qayta ishlov berish va tadqiqot olib boriladigan xonalarning harorati va namligi bir hil meyorda bo'lishi preventiv konservatsiya amaliyotida muhim sanaladi. Mazkur xonalarning harorati 18-22 darajada, namlik miqdori 50-55% bo'lishi halqaro miqyosda belgilangan.

Stabillashtiruvchi (holatni yaxshilovchi) konservatsiya – tarixiy ob'ektlar guruhi yoki alohida bir tarixiy ob'ektga nisbatan amalga oshiriladigan, ularga zarar yetkazuvchi jarayonlarni sekinlashtirish va ularning strukturasini mustahkamlash uchun amalga oshiriladigan amaliyot va chora tadbirlardir. Holatni yaxshilovchi konservatsiya amaliyoti bevosita tarixiy obektning o'ziga nisbatan amalga oshirilib, bunda mutaxassis manbaning meyoridan ortiq darajada qurigan, namlik miqdori ortgan bo'lsa ularning holatini yaxshilab o'rganib chiqib, bunday holatlarda kalsiy gidroksidi yoki karbonat gazi bilan to'yintirilgan magneziumlar yordamida mazkur manbani stabillashtiruvchi chora tadbirlar ko'rishi lozim. Ba'zi hollarda bu amaliyot jarayoni manbaning ko'rinishini qisman o'zgartirishga olib keladi

32-rasm. Stabillashtirish jarayoni.

Restavratsiya – tarixiy obektga nisbatan bevosita amalga oshirilib, uni tushunish, idrok qilish va undan foydalanishni osonlashtirish uchun amalga oshiriladigan xatti-harakatlardir. Mazkur amaliyot ta'mirlashning eng murakkab yo'nalishi hisoblanib, restavratsiyaning asosiy maqsadi manbaning asl holatiga zarar yetkazmagan holatda uni saqlab qolishdan iborat. Bazi bir holatlarda tarixiy manba qismiga o'zgartirish kiritish orqali qayta tiklash amaliyoti olib boriladi, bu harakatlar faqatgina obekt o'zining ba'zi funktsional xususiyatlarini yo'qotganida, manbani asrab qolish imkoni bo'lmay ahvoli keskin yomonlashganida amalga oshiriladi. Odatda bu xatti harakatlar manbaning tashqi ko'rinishining o'zgarishiga olib keladi.

33-rasm. Ta'mirlangan varaq.

Qadimiy qo'lyozma va toshbosma kitoblar, arxiv hujjatlarga ega bo'lgan har qanday fond, kutubxona va arxivlar faoliyatida restavratsiya laboratoriyalari va unda olib boriladigan yuqorida ta'kidlab o'tilgan amaliyotlar g'oyat katta ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi dunyodagi eng noyob fondlardan biri sifatida YUNESKOning "Umumjahon madaniy merosi" ro'yxatiga kiritilgan. Ushbu fondga 26000 ga yaqin noyob qo'lyozma, 40000ga yaqin toshbosma kitoblar, 10000 ga yaqin tarixiy hujjatlar, miniatyura asarlari saqlanadi. Mazkur institut tashkil qilingandan buyon restavrasiya laboratoriyasi alohida mavqega ega bo'lib kelmoqda.

Ma'lumki fondning asosini tashkil etuvchi manbalar avvalo vaqt, qolaversa, tabiiy va jismoniy hatti-harakatlarning salbiy ta'siri natijasida o'zining asl holatini asta-sekinlik bilan yo'qotib boradi. Ana shu salbiy ta'sir oqibatlarini bartaraf etish va mazkur jarayonni sekinlashtirish restavrasiya laboratoriyasi faoliyatining asosini tashkil qiladi. Zero ushbu laboratoriyada amalga oshiriladigan konservasiya va restavrasiya amaliyotlaridan ko'zlangan maqsad yagona, u ham bo'lsa, noyob ashyolarni zararlanishdan saqlash, zararlanish jarayonlarini to'xtatish va zarar keltiruvchi omillarni bartaraf etishdan iborat. Mavjud omillarni bartaraf etishda birlamchi masalalardan biri restavrasiya laboratoriyasining moddiy-texnik bazasidir.

Turkiyalik mutaxassislar trening mashg'ulotlarda qo'lyozma restavratsiyasi amaliyoti qo'llanilishidan avval laboratoriyada biologik tekshiruvlar o'tkazish eng to'g'ri va samarali usul ekanligini ta'kidlab o'tishdi. Italiyalik konservator-restavrator Antonio Mirabile fikricha, mazkur qo'lyozma kitoblarni ta'mirlashdagi uchta bosqichni kitob varaqlari ustida zaruriy tekshiruv laboratoriya ishlarini olib borish, dezinfeksiya va kimyoviy ishlov, qo'lyozma varaqlari va muqovasini ta'mirlash eng to'g'ri tajriba usulidir.

Shikastlangan qo'lyozmalardan foydalanganda va ta'mirlash jarayonida, fond xodimlari, foydalanuvchilar, restavrator xodimlar sog'lig'iga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Bu jarayonni oldini olishning ikkita usuli mavjud:

- 1) Biologik tahlil o'tkazish;
- 2) Restavrasiya amaliyotiga tayyorlash.

Biologik usulda ham ikki hil metod qo'llaniladi, ya'ni mavjud saqlov xonalardagi havodan namuna olib, uni maxsus laboratoriyada tekshirib, qo'lyozmalar saqlanayotgan saqlovxonalar havosida qancha mikdorda mikroorganizmlar borligini o'rganish mumkin.

Ikkinchi jarayon manbadan namuna olishdir. Agar inson sog'ligi uchun zararli bo'lsa, biologlar tomonidan aniqlanadi. Undan keyingi tozalash ishlari restavratorning vazifasi hisoblanadi. Tozalash ishlarida ham ikki xil usul mavjud. Dezinfeksiya uchun ishlatiladigan bir martalik gaz niqobidan foydalanib, u yordamida mog'or bosgan kitoblar zararsizlantirilib tozalanadi. Yana biri, chuqur muzlatish metodi bu, kasallangan kitoblarning har birini mustahkam xolatda sellofanga o'rab -40 So darajada 24 soat mobaynida muzlatishdir. Undan so'ng sellofandan ajratib, varoqlarni birma-bir ochib, xafsizlik uchun gaz niqobini taqib, xepofilterli maxsus elektr supurgi bilan tozalangandan so'ng restavrasiya amaliyotiga o'tish maqsadga muvofiqdir. Aholidan olinadigan kitoblarni ham aynan shu muzlatish bosqichidan o'tkazish lozim va bundan so'ng 24 soat karantin ostida sellofanlarda saqlanadi.

YUNESKO tomonidan tashkil etilgan italiyalik restavratolar Antonio Mirabile, Marko di Bella, "Malik Faysal" markazi restavrasiya bo'limi rahbari Habib Adamlar boshchiligidagi o'quv kursda Antonio Mirabile bu uslubga biroz ishonchsizlik bildirgan. AQShlik Jon Smit tomonidan ixtiro qilinib, hozirda quruq sovitish orqali dezinfeksiya qiluvchi "WEI TO" jihozi vositasida amalga oshiriluvchi ushbu uslub uning fikricha, qattiq sovitish natijasida bir necha yillardan so'ng kitob varaqlariga zarar yetish ehtimoli mavjud.

Nil xonim bu savolga javoban, bu muzlatish amaliyoti kichik bir tajriba sifatida amalga oshirib ko'rildi va olti oy mobaynida mazkur kitoblardagi o'zgarishlar, ya'ni, siyohda xiralashish, qog'ozning sinish holati va rangining o'zgarishi shu vaqt mobaynida kuzatib borildi degan fikrni bildirdi. Laboratoriya tahlil natijasida hech qanday yuqorida keltirilgan salbiy oqibatlar sodir bo'lmagani tasdiqlandi va mazkur jarayon amaliyotga tadbiq etildi. Bajarilgan amaliyot orqali zararlangan manbalar shikastlanishining oldi olinib, yoshi uzaytiriladi.

2.Biologik shikastlangan qo'lyozma va nodir kitoblarni ta'mirlash

Kutubxonachilar va kutubxonalarning roli kutubxonalarda AKTni qo'llash orqali qayta belgilanadi. Hujjatlarni saqlash, qo'lyozmalar va nodir hujjatlarni saqlash va axborot mazmunini tarqatish uchun yangi vositalar va usullarni ta'minlash AKT tomonidan katta yordam beradi. Noyob hujjatlar va qo'lyozmalar qimmatbaho ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va ular kamdan-kam hollarda boshqa joylarda topiladi. Qadimgi davrga oid ko'plab qo'lyozmalar va nodir kitoblar mamlakatimiz milliy merosini asrab-avaylashga xizmat qilmoqda. Ko'pgina kutubxonalar qo'lyozmalar va nodir hujjatlarni sifatli va miqdoriy to'plash orqali o'z xalqining merosini saqlab qolishgan. Ular uni saqlash uchun an'anaviy va zamonaviy usullarni qo'llashadi. AKT muhitida nodir hujjatlar va qo'lyozmalarni raqamlashtirish orqali saqlash va saqlash uchun yangi o'lchamlarni qo'shiladi, biroq axborotni izlash va tarqatish bo'yicha tizimli bilimlarni taklif qilish zarur.

Qo'lyozmalar va nodir materiallarni saqlash ham fan, ham kutubxonachilik san'atidir. Ko'pgina Axborot-kutubxonalar mutaxassisleri xalqning ushbu madaniy merosini saqlash va saqlash bo'yicha tizimli jarayon haqida bilishmaydi. Kutubxonalarda yaxshi rivojlangan va yaxshi jihozlangan konservatsiya laboratoriyalari ishlab chiqilmagan, chunki bunday laboratoriyalarni ishlab chiqish konservatsiya va saqlash jarayoni bo'yicha aniq bilimlarni talab qiladi. Bu murakkab va ko'p vaqt talab qiladigan ish bo'lib, hujjatlarni saqlash uchun tegishli tayyorgarlikka ega bo'lgan malakali kadrlarni talab qiladi. Jahon bilimlari tizimi og'zaki va yozma an'analar orqali avloddan-avlodga o'tib, endi virtual muhitning yangi davriga kirdi Eski qo'lyozmalar tadqiqot va ishlanmalarga yangi o'lchov sifatida qo'shilishi mumkin, chunki u tadqiqot uchun foydali bo'lgan asosiy ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Kutubxona arxivi va nodir materiallar konservatsiya jarayonida samaraliroq uzoqroq muddatga saqlanishi mumkin. Qog'oz va boshqa komponentlarning uzoq umr ko'rishi va mustahkamligi konservatsiya jarayoni orqali ta'minlanadi. Konservatsiya atamalari ko'pincha ob'ektni zarar yoki yo'qotishdan, shikastlanishdan himoya qilish va uni hozirgi va kelajakda foydalanish uchun sog'lom holatda saqlash jarayonini anglatish uchun bir-birining o'rnida ishlatiladi. Konservatsiya uch jihatdan iborat, ya'ni ob'ektni (nodir hujjat/qo'lyozma) holatini aniqlash uchun sinchkovlik bilan tekshirish; ob'ektni yaxshi holatda saqlash va uning xizmat qilish muddatini iloji boricha uzaytirish uchun tegishli choralarni ko'rish orqali saqlash va allaqachon zararlangan ob'ektni tegishli choralar orqali tiklash.

“Qo‘lyozma” so‘zi lotincha “manuscriptum” so‘zidan olingan bo‘lib, qo‘lda yozilgan hujjatlarni bildiradi. Qo‘lyozma - "qo‘lda yozilgan har qanday turdagi hujjat yoki musiqa yoki adabiy kompozitsiyaning qo‘lda yoki mashinkada yozilgan matni va bu shaklda bir necha nusxada ko‘paytirilmagan." Nodir kitoblar kolleksiyasi jismoniy shaxslarga tegishli shaxsiy kolleksiyalar yoki kamdan-kam uchraydigan institutsional kolleksiyalar sifatida mavjud.

Ma‘naviy ildizimiz bo‘lmish yozma merosning tadqiqi va talqiniga xolisona yondashuv, boy tariximizning bizga ma‘lum va noma‘lum sahifalarini yoritishga, tabiiyki, mustaqillik yillarida imkon yaratildi. Keyingi yillarda manbalar tadqiqi va ularni saqlashga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Binobarin, Prezidentimizning 2017 yil 24 maydagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorida O‘zFA SHarqshunoslik instituti qadimiy qo‘lyozmalarni o‘rganish bo‘yicha mamlakatimizdagi yetakchi ilmiy muassasa etib belgilandi.

Noyob manbalar ta‘mirlanadigan restavrasiya laboratoriyada barcha qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar va bosma asarlar ta‘mirlanadi. Xodimlar – asosan Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti bitiruvchilari. Lekin u erda ham qo‘lyozma asarlarni restavrasiya qiluvchi maxsus yo‘nalish yo‘q. SHu ma‘noda bu yo‘nalishda milliy kadrlarni etishtirish dolzarb hisoblanadi. Tarixiy hujjatlarni restavrasiya qilishda, avvalo, konservasiya amaliyotini bajarishadi, ya‘ni qog‘ozni mustahkamlash ishini qilishadi. Keyin qismlarni butlash uchun maxsus yapon qog‘ozidan foydalanishadi. «Qo‘lyozma kitoblarni sotib olish 3 mln so‘mdan boshlanadi» Ma‘lumki, aholi qo‘lida juda katta miqdorda noyob qo‘lyozmalar, bosma nashrlar saqlanadi. Tarixiy hujjatlar, xonlarning yorliqlari ham chiqadi. Xalq qo‘lida saqlanayotgan mana shu qo‘lyozmalarni sotib olish ishlari bilan Innovasion rivojlanish vazirligi shug‘urlanadi. Ekspertiza o‘tkaziladi. Respublika miqyosida tayinlangan baholash komissiyasi tomonidan kitoblarning qiymatlari baholanadi.

Axborot-kutubxonalarda qo‘lyozmalar, nodir va alohida qimmatga ega nashrlar xizmati- Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasining tuzilmaviy bo‘linmasi bo‘lib, tarixiy va madaniy yodigorliklar xisoblangan o‘ta noyob, nodir kitoblar va qo‘lyozmalarni to‘playdi, xisobga oladi va saqlaydi, shuningdek kutubxona foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatadi. Xizmat ishini direktorning axborot-kutubxona xizmati ko‘rsatish bo‘yicha o‘rinbosari nazorat qiladi.

Qo'lyozmalarni ta'mirlash jarayonlari.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **“Kutubxona-axborot faoliyati” (Kutubxonachilik va bibliografiya ta’lim yo‘nalishlari talabalari uchun kutubxona-fondlarini restavratsiya qilish o‘quv qo‘llanma**